

## NAGLASNA ZNAMENJA V BOHORIČEVH ZIMSKIH URICAH 1584

1 O naglasnih znamenjih v Bohoričevi slovnici 1584 je podrobneje pisal že pater Stanislav Škrabec,<sup>0</sup> za njim pa l. 1968 Jakob Rigler<sup>1</sup> in 1971 Rudolf Kolarič.<sup>2</sup>

1.0 Škrabec je iz Bohoričeve slovnice navedel 81 enot s krativcem, nato pa iz Dalmatinovega prevoda Biblije še 48 in iz Megiserjevega slovarja 1592 40. Škrabčev komentar k tem izpisom: "/S/vojega pravila /o rabi akuta in brevisa/ se drži Bohorič primeroma jako natanko in stanovitno. /.../ Popolnoma dosleden Bohorič seveda ni, piše precej pogosto samo *e* ali *a* namesto *è* ali *à*, večkrat tudi *i*: *sin sna, pijanic, razložik, gladik, požrešin*. Zraven *kokèr* pozna tudi *kakòr*. /.../ To in ono v njegovi pisavi vtegne biti tiskovna pomota, gravis namesto akuta in nasprotno, npr. *prešèrn* nam. *prešèrèn*." (Škrabec zglede navaja v navadnem črkopisu svojega časa.) Dalje: "Tudi v Dalmatinovi bibliji stoji za *Ĥ* pogostoma *à* ali *è*, še večkrat seveda sam *a* ali *e*, tudi *i*." In: "Celo Megiser v svojem Dictionarium quatuor linguarum 1592 rabi v mnogih primerih *è* in včasih *à* za *Ĥ*." Škrabec je opozoril še na upoštevanje tega v Hrenovih Evangelijih in listih in tudi v Schönlebnovi 2. izdaji le-teh.

1.1 Rigler je podrobneje obravnaval samo "/o/značevanje jata z *é*" (str. 201), takole: "Medtem ko Dalmatinu *é* označuje predvsem *ě*, pa je pri Bohoriču razmerje drugačno. Pri njem ni razlike med pogostnostjo zapisov z *é* glede na to, ali gre za refleks *ě* ali ne, ampak označuje *é* le dolgi *e*. To vidimo /.../ tudi iz primerov kot: *Diléshni* 48, *Korén* 49, *Léd* 50, *Magnét* 50, *Nelrézhen* 51, *Ognénik* 5, *Ohtér* 51, *(O)zhéta* 51, *Pleménit* itd., kjer ima *é* za etimološki ali nazalni *e*, na drugi strani pa iz pogostnih *e* za *ě* /."

1.2 Pri Kolariču<sup>2</sup> pa o naši tematiki najdemo naslednje ugotovitve: Str. 38: Bohorič enozložnicam ne zapisuje naglasa, razen "če se izgovarjajo hitreje; tedaj jih zaznamuje s krativcem: *pèr, kàr, tàr*. Torej imajo neonaglašene enozložnice naglas na dolžini". In k temu Kolarič prav tam: "Osební zaimék *jaz*, narečno *jèst*, ima gotovo kratki padajoči naglas. Če ga Bohorič daje za zgled med dolgoizgovorjenimi enozložnimi besedami, to pomeni, da ga je občutil kot dolgega in ga zato označil z ostrivcem. Že iz tega edinega zgleada lahko sklenemo, da v njegovi domači govorici (Dobrova–Rajhenburg–Krško) ni bilo izrazitega kolikostnega nasprotja več. Piše namreč: npr. *medén* (*ega*) kot *Medèn*, *niga* 50, *Nòshizhèk* (za *nožiček* ali *nóžiček*) 51, *Túp* 54 (za *tóp tȑ:pa -o*)." Dalje Kolarič našteva še naslednje zglede: *Pogléd* 52, *Zerkoú* 54 (tudi *Zerkov*, *Zerkva*), *Zuntér* 54, *Píjhál* 58, *Semlà -lè* 58, *lè* /dejansko z *é*/, *Turén -rna* 54, *shèna* 58, *Létú* 58 "Annus" 62, *Sviné, -éta* 63, *bódél* 128 ("samoglasniške kakovosti se niso razločevale"),

<sup>0</sup> Naša fonetika v prozi in poeziji, *Cvetje z vertov sv. Frančiška* 30 (1913), 5. zvezek, str. b–č.

<sup>1</sup> Začetki slovenskega knjižnega jezika, 1968, pasus Bohoričev jezik na str. 200–203.

<sup>2</sup> R. Kolarič: Die Sprache in Adam Bohoričs Arcticae horulae, v: *Adam Bohorič: Arcticae horulae, die erste Grammatik der slowenischen Sprache. – Wittenberg 1584. II. Teil: Untersuchungen*. RT München 1971, str. 29–82 v poglavju Quantität, Intonation, Wortakzent, n. d. str. 38–40.

[*Je Dotáknem* 129, *Schlahtén* (ˈən) itd.<sup>3</sup> "Z ostrivcem Bohorič zaznamuje tudi resnično dolge samoglasnike, npr. *Bokál* 48, *Dilëshni* 48, *Duhá* 48, *Enák* 48, *Kovázh* 49, *Kroták* 50, *Lagák* 50, *Léd* 50, *Listár* 50 /tako tudi Pleteršnik, SSKJ pa samo *listarica*/, *Méh*, *á* 50, *Mehák* 50 /dejansko *Mekák*/ 50, *Oblák* 51, *Piániz* 51, *Vál na vodi* 54, *Arja nashelési* 55, *Perú*, *á* 62 (kot *senô-â*), *Nebélku* itd." Naglasom /kot/ *pitjé*, *pozhutenjé* /.../ njegove domače govorice je težko pritrditi; severnejšim štajerskim narečjem so /pa/ dobro znani." In: "Iz Bohoričevega naglašanja, ki svojim lastnim pravilom ne ustreza, lahko le sklepamo, da so se kratki naglašeni samoglasniki že podaljšali in da niso več obstajala nobena prava kolikostna nasprotja pri naglašanih zlogih.

Isto bi se lahko reklo za intonacijska nasprotja na podlagi njegovih zapisov. Ni jih več bilo: intonacija je bila samo še padajoča na naglašanih zlogih (dolgi ali največ poldolgi). Danes so južno Bohorja samo dolgi naglašeni zlogi; kratki so le nenaglašeni zlogi."<sup>4</sup>

Pri dvozložnih besedah je po Bohoriču (str. 266 moje izdaje AHS) naglašen prvi zlog (*delam*, *pišhem*). "Sicer je treba zadnji zlog naglasno zaznamovati, npr. *vajlám* valeo, *Predám* vendo."

Trozložnice pa imajo naglašen predpredzadnji zlog, npr. *delamo*, *delate*, *delajo*. Drugačna mesta naglasa "je treba zaznamovati z ostrivcem, npr. *velímo*, *velíte*". Kolaričev komentar: "Tudi tega pravila se je Bohorič držal zelo redko."

Po 4. pravilu bi bilo treba naglas vedno zaznamovati, če je treba samoglasnik izgovoriti "raptim" (= hitro, s silo).

Končno pri Bohoriču zvemo še, da naglasno mesto lahko ločuje pomen: *vajlám* /.../ volvo, volvis, volvit : *vajlám*, *á[h]*, *á*, tj. valeo, es, et (*veljam*) vel in precio *ám*.

1.3 Medtem ko k Riglerju nimamo pripomb, kolikor obravnava pisanje črke *é*, je k od Kolariča povedanemu mogoče povedati marsikaj kritičnega. To bomo storili tako, da bomo po vrsti obravnavali vse z naglasniki zaznamovane enote v Bohoričevi slovnici, to pa po seznamu sestavka Jožeta Stabeja *Slowenisch-lateinisches-deutsches* (zum Teil) *Wörterbuch der Grammatik von Adam Bohorič*, v AB: AH EGSS, slovar na str. 147–203. Stabej je zelo zanesljiv jezikoslovni delavec, škoda je le, da pomožnega glago-

<sup>3</sup> Oglejmo si te stvari podrobneje po posameznih besedah:

**Ieden**, **niga**: Prav bi bilo *dniga*, kakor Bohorič v večini tudi res zapisuje drugo obliko besede z neobstoječim samoglasnikom, npr. *Hiter*, *triga* ali *Hlapèz*, *pza* itn.

**Nòshizhèk**: pač [nòžičèk], medtem ko je mogoče naglašen tudi le polglasnik, kakor imamo npr. *fantèk*, ki ima celo akutsko podstavo.

**Túp**, *a*: Za obliko *tup* govori v SSKJ oblika na srednji spol: stil. *topó*. S. I. Ožegov 1964: *tupój-ája-óe*, kratka oblika *túp* *tupá* *túpo*, *túpi*. Mostec: *túp-a-u*

**Zerkou** tudi *Zerkov* in *Zerkva*. Kolaričevega *Zerkoú* Stabej ne potrjuje.

**Zuntér**: To je pogrešek za *Zuntèr*.

**Píjhál**: Na Mostecu *pišela*. Pleteršnik potrjuje (z *lj*) tudi moščanski *l*, ne *l*.

**Pogléd**: Pri Bohoriču in Stabeju *Pogléd*. Na Mostecu res ozki naglašeni *e*.

**Turén**: Verjetno tiskovna napaka z *é* nam. z *è*.

**porozhèna shèna**: Oba onaglašena *e*-ja sta široka in dolga.

**Létú**: *ú* je kvečjemu *ù*. Mostec: *létu*, brez redukcije izglasnega *u*.

**Sviné**, *éta*: Ta tip se z Mosteca potrjuje s *prasè* (knjižno *prasě*).

Podobno pri oblikah za deležnik na *-l*.

<sup>4</sup> Moščanski govor ima za akutirane zloge in zložni *r* dolžine, kračine iste barve samoglasnikov pa kažejo na nekdanji cirkumfleks na dolžini. Daljšanja kračin ne pozna.

la ni izpisal v celoti glede na onaglašenost njegovih oblik, ampak samo opozarja na ustrezne strani (102–107) v AH. Tam onaglašeno je sledeče: *Sva bilá, sta bilá, sta (bil)é, á za dvojino, za množino pa fmo bilé, fte bilé, bilá, fo bilé; debi mi bilá, bilé, bila.*

2 Sedaj pa si mi oglejmo, kako je Bohorič v resnici onaglašal.

2.1 Najprej pri črki/glasu *a*. Dolgi naglašeni *a* je (po našem štetju) zaznamoval v skoraj 100 primerih, in sicer zelo v skladu s svojimi pravili, tj. pri dvozložnicah na zadnjem zlogu, pri enozložnicah (sicer proti svojemu pravilu) le izjemoma: *deľno ftrán, kár, fital, kuliku vrát*. Pri dvozložnicah je naglas zaznamoval zlasti na zadnjem zlogu, npr. *Bokál, Zartám, (Dre)vá, Pregnán, domá, tretják* itd. Na zadnjem zlogu je seveda naglas zaznamoval tudi pri tri- in večzložnicah: *deľeták, imenován, ropotál*. Seveda pa tudi na predzadnjem zlogu: *Dopádem, Dopáfti, Je dotáknem, dersháti – dopèrnáľham*. Brez potrebe tudi na prvem zlogu izmed treh: *kámenje*. Tu je torej Bohorič zelo zanesljiv in se praktično v vsem drži svojih pravil glede na mesto naglasa. Celo kolikost je kdaj upoštevana: *ropotál* (pri *trepetal* pa naglasa ni zaznamoval).

2.2 Podajam listo primerov z onaglašenim *a*; iz nje bi se tudi najlažje dokazalo, da tonemov Bohorič gotovo ni zaznamoval (akut zaznamujem z A, cirkumfleks s C):

|                      |                          |                               |                         |
|----------------------|--------------------------|-------------------------------|-------------------------|
| <i>Bliľkánje C</i>   | <i>Ismáknem A</i>        | <i>Je ohráne 3. os. mn. A</i> | <i>ferzá C</i>          |
| <i>Bokál C</i>       | <i>Iunák A</i>           | <i>ofmák A</i>                | <i>ftál A</i>           |
| <i>Zartám C</i>      | <i>Kámenje A</i>         | <i>(Per)á C</i>               | <i>trepetáti A</i>      |
| <i>zhetèrták A</i>   | <i>Kár C</i>             | <i>Piániz C</i>               | <i>Je fhálim A</i>      |
| <i>(Dre)vá C</i>     | <i>Kaľhèl A na a</i>     | <i>piľár A</i>                | <i>Letá C</i>           |
| <i>Strán C</i>       | <i>Kopám C</i>           | <i>Pokopám C</i>              | <i>tretják A</i>        |
| <i>deveták A</i>     | <i>Kovázh A</i>          | <i>Poprávim C</i>             | <i>Besháti A</i>        |
| <i>Pregnán A</i>     | <i>kováti A</i>          | <i>pozhtutenjé -njá A</i>     | <i>Vbijánje C</i>       |
| <i>domá C</i>        | <i>kováľ C</i>           | <i>Sdrau C</i>                | <i>Vál na vodi C</i>    |
| <i>Dopádem A</i>     | <i>vajlá C</i>           | <i>Potlázhim C</i>            | <i>vajlám -áľh CC</i>   |
| <i>Dopáfti A</i>     | <i>Kroták C</i>          | <i>Pregnán A</i>              | <i>v'ráľèl A</i>        |
| <i>dopádèl C</i>     | <i>Strán C</i>           | <i>pèrprávim C</i>            | <i>v'sdiháti A</i>      |
| <i>dopèrnáľham C</i> | <i>ráunutjákej CC</i>    | <i>Pèrvádim C</i>             | <i>v'sdiháti A</i>      |
| <i>Je dotáknem A</i> | <i>Liľtár A</i>          | <i>Reľpáram A</i>             | <i>tàr</i>              |
| <i>tretják A</i>     | <i>Lonzhár A</i>         | <i>ropotáti A</i>             | <i>svunaj sidá C</i>    |
| <i>(Dre)vá C</i>     | <i>másal C</i>           | <i>ropotál C</i>              | <i>shelàn C</i>         |
| <i>dersháti A</i>    | <i>Mehá C</i>            | <i>ftábo C</i>                | <i>s'hajnem A</i>       |
| <i>ľhtimám C</i>     | <i>Shelèsompèrdám AA</i> | <i>ľedmák A</i>               | <i>domà C</i>           |
| <i>(Duh)á C</i>      | <i>vajlá C</i>           | <i>ľladák C</i>               | <i>bilá C</i>           |
| <i>Enák C</i>        | <i>obá C</i>             | <i>(Slá)dkiga A</i>           | <i>jiimenováni fo A</i> |
| <i>Mekák C</i>       | <i>dopèrnáľhal A</i>     | <i>Je ľmejáti A</i>           | <i>Rimlán C</i>         |
| <i>ferzá C</i>       | <i>Oblák C</i>           | <i>v'ráľèl A</i>              | <i>kuliku je vrát A</i> |
| <i>hodá C</i>        | <i>Obláľt C</i>          | <i>Smejál C</i>               |                         |
| <i>Hèrzháti A</i>    | <i>Odráľèlk C</i>        | <i>Smrád C</i>                |                         |
| <i>Hèrkáti A</i>     | <i>Odvásámem A</i>       | <i>Je ľprávim C</i>           |                         |

Črka *à* ne zaznamuje le *a*-jevskega polglasnika, ampak tudi pravi kratki *a*: *kadàr*, *kasàl*, *klizàl*, *masàl*, *Pintàr*, *ropotàl*, *Lambergar/èr*, *ſta bilà*. Tu sta se Bohoriču križala polglasnik in kratki *a*, večinoma naglašen, včasih pa tudi nenaglašen. Zapis dolgega *a* z *à* je pač pisarska ali stavška napaka.

Večina *á*-jev je cirkumfleksna (čez 50 primerov), akutov pa je pod 40.<sup>5</sup>

2.3 Nekatere teh enot imajo po dva naglasnika: krativčni od Krelja naprej v takih primerih zaznamuje polglasnik, ki je sicer lahko različno obarvan. Zgledi za to so: *zhetèrták*, *dopádèl*, *dopèrnáſham*, *Hèrzháti*, *Hèrkáti*, *Odráſèlk*, *pèrdám*, *pèrprávim*.

2.4 Ko že govorimo o polglasniku, povejmo še, da je večinoma zapisan z *è*. Zlasti očitno je to pred zvočnikom *l*, kjer ga najdemo 30-krat, na *-ál* pa le dvakrat (*Miſál*, *Treſál*). Ta *à* je nekak disimilat polglasnika, zlasti med zobnikom in končnim *l*. Zgledi: *Fuſhèl*, *govurèl*, *grisèl*, *Kaſhèl*, *Kosèl*, *kradèl*, *lesèl*, *mogèl*, *Modèl*, *priſhèl*, *navadèl*, *neſèl*, *obèl*, *Odráſèlk*, *padèl*, *pekèl*, *pèrvèrgèl*, *perjatèl*, *priſhèl*, *raſèl*, *ſkubèl*, *Tempèl*, *topèl*, *vlékèl*, *vogèl*, *vráſèl*, *priſhel*, *shivèl*. V primerih *govurèl*, *navadèl* sta *è* pač iz *i*.

Zgleda pred *r* sta *sapèrl* in *s'dèrl*.

Zgledi z *è* pred nezvočnikom: *zhès*, *donès*, *dèsh*, *Goltanèz*, *Hribèz*, *Konèz*, *Kratèk*, *Krivèz*, *Nòshizhèk*, *Polèg* (v SSKJ: tudi *ə*), *Sklèp*, *Sodèz*, *Kratèk*, *Sapopadèk*. Po svoje je posebej zanimiva beseda *Smiſhlauz*, kjer bi pred *z* pričakovali samoglasnik (*è*, če ne celo *à*): torej je tu polglasnik že upadel do nič. Vseh okrativčenih zgledov je za polglasnik 14, v besedah *zhès* in *Sklèp* pa sta *e*-ja. V nekaterih primerih je prvotni polglasnik, ko ni naglašen, dal *i*, npr. *lòshiz* (manjšalnica od *log*), to pa ob hkratnem *Goltanèz*, *Hribèz*, *Konèz*, *Krivèz*, *Sodèz*, pa *Gibèzhin*, *ſin ſna*, *Léſim*, *vshil* (toda *priſhel*). Posebna oblika je tudi *Ogèjn* (kar na Mostecu daje *ógi ógja*). *È* v *Gibèzhin* je pač pomoča za *gibčén* ali zgledovanje po *Gibèk*.

Pred *-n* ima Bohorič zapis polglasnika z *è*: *Rasèn*, *Brumèn*, *Kamèn*, *eden -dna*, *Narasen*, *Medèn*, *nepravizhén* (pač *é* po pomoti za *è*), *Obedèn*, *edèn*, *pametèn*, *Potrèbèn*, *Perjasèn -sni*, *Brumèn*, *pèrjetèn*, *Revèn*, *ritèn/ki*, *Sin ſna*, *ſpodobèn*, *Srezhèn*, *Sènz*, *Stanovitèn*, *Schlahtèn*, *trudèn*, *Turén*. (Tudi *Turén* je spregled za *Turèn*.) Na podlagi teh dveh primerov nasproti 23 pravilnim s krativcem pač ni mogoče govoriti o mešanju, ampak gre za posamezne spreglede.

Zgledi na *àn* so: *Edàn*, *Croat. iedàn*, *vredàn*, *svojovojlàn*, *Vmètalnoſt*, *vmètèlàn*, *vredàn*, *shelàn*. Skupaj 8, od tega brez krativca 2.

Podobno je pri končaju *er*, kjer je razmerje 10 pravilnih proti 2 nepravilnima: *Bebèr*, *dobèr*, *kokèr*, *Hitèr*, *kèrbodi* (4-krat), *ker* (= *ki*), *sa niſhter*, *Modèr*, *Neojſhtèr*, *Stebèr*, *supèr* – *kamér*, *Zuntèr*, tj. 14 : 2. (Vse se mi zdi, da imamo na Mostecu v teh primerih *-er* s pravim *e*, npr. *véter* – nimamo pa seveda *koker*.)

Namesto *èr* imamo kar 13-krat *àr* oz. *-àr*: *Dobàr*, *pre,dobàr*, *kadàr* – *Gàrba*, *gàrdu*, *nà gàrli*, *obdarshé*, *Smàrti*, *ſardit*, najpogosteje za strnjenim soglasnikom (prvi trije nekončni primeri) oz. za temnim ustničnim *b* (*Dobar*, *dobàr*, *pre,dòbàr*, vendar tudi *dobèr*), pa za *m* (*Smàrt*), za zobnikom pa v primerih *kadàr*, *obdàrshé*, *ſardit*, vendar zmeraj hkrati pred *r*.

<sup>5</sup> Treba je povedati, da je Bohorič vendarle ustrezal svojemu pravilu naglaševanja. Že Škrabec je bil glede tega precej jasan.

**2.5 Sredinski e-ji oz. o-ji:** Bohorič res ni imel posebnega zaznamovanja za dolgi ozki oz. široki *o*, ampak je oba pisal enako kakor ozkega, tj. z ostrivcem, le da je bilo dolgih ozkih *e*-jev neprimerno več kot širokih. Razmerje med *e*: in *o*: je 80 proti 6. široki dolgi *e* imajo naslednje besede: *débel*, *Nagnjétem*, *nagnjéſti*, *Pobérem*, *(po)méſti*, *(po)médel*, *Pométem* (če *(po)médel* vendarle ne zaznamuje ozkega: po zgledu *nêsti*, *nêsem* proti *nésel*). Besede z ostrivcem na *e* za dolgi ozki *e* so pa naslednje (po stolpcih za nekdanji jat, nosni *e* in etimološki *e*):

#### JAT

*bél*  
*boléti*  
*goréti*, *gorêl*  
*Grménje*  
*potéh iſtih*  
*Korén*  
*Létú*  
*mére*  
*mléti*  
*bél*  
*rezhéh*  
*Obéſim*  
*oblézhem*  
*Odéja*  
*Poléti*  
*Potrébèn*  
*pèrpévam*  
*pèrſékam*  
*pèrvrézhi*  
*pèrvéſim*  
*Shelésom*  
*na shelési*  
*Slép*  
*ſe ſméjem*  
*terpèl*  
*Vmétnost*  
*vmétèlàn*  
*v'mréti*  
*vlékèl*  
*vléjzhem*  
*vréti*

#### NOSNIK

*grém*  
*Govédu*  
*Grisézh*  
*Imé*  
*Istégnem*  
*vſhez*  
*napèl*  
*Neſrézhen*  
*obdarſhé*  
*objéti*  
*odvéſati*  
*odrêſal*  
*Ognénik*  
*sazhéti*  
*(Svin)éta*  
*ſe pijo vodé*  
*Tréſem*  
*devéte ure*  
*sajéti*  
*sajél*  
*Ozhéta*  
*sh'eti*  
*shél*

#### ETIMOLOŠKI *e*

*germénje*  
*Léd*  
*Kateri*  
*Magnét* (prevzeto)  
*Nebéſhku*  
*Pézh*  
*pozhtenjë -njá*  
*Pèrpraulenjë*  
*Resmiſhlenjë*<sup>6</sup>  
*Oroshiè*  
*Rojenjë*  
*Trepézhem*  
*v'sdihujē* (*ē* = *em*)

<sup>6</sup> V takih primerih se je kazala slabost zaznamovanja polglasnika s krativcem, ker se zaradi tega ni dal zaznamovati kratki naglašeni *e*. To deloma velja tudi za *à* in še za *ò* (za *ò* prim. *Tòlzhem tòlzhì*).

Ne glede na izvor Bohorič vse *e*-je zaznamuje z ostrivcem, npr. *bél* za *jat*, *gré* za *nosnik*, *šheft* za etimološki *e*. Izjema je le oblika *vleizhem*, že opisni deležnik (*vlékèl*) pa ima samo *é*. Naglasna mesta so v veliki večini sodobna, posebnosti so le: *Lajshéšhi*, *Ognénik* in *Létú* (zadnje pač s pomotnim *ú* namesto *u*). Posebnosti so še pri glagolnikih; naglašeni so na tri načine; če imajo končaj *-enje*: *Germénje* – *jemlenjé*, *pozhtutenjé*, *Rojenjé* – *Resmišhlenjé*, *Pèrpraulenjé*, enkrat tudi na *-tje*: *Pitje*; podobno pa je naglašeno tudi *Oroshiè*.

Čudno naglaševanje glagolnikov je opazil že Kolarič in pri tem opozoril na navadnost takega naglaševanja na koncu besede na severovzhodnem slovenskem področju, "kjer je to očitno mogoče" in domače. Oblika *pojém* v zvezi *pomalim pojém* je pač *pôjem* v okviru iztočnice *pèrpévam* (z ostrivcem je zaznamovan nenaglašeni *e*, ne polglasnik). En sam primer je, ko je ostrivec na *e* za široki *e*: *še sanésem*, *sanéšti*. Ne prav jasni posebnosti sta zapisa *Smiét* in *Svier*, prvo za pojem 'zmaj', drugo za 'žival'.

Besede s krativcem na *e* so naslednje: *Oroshiè*, *prešhèrn*, *Pèrpraulenjé*, *Resmišhlenjè*, *šklèp*, *terpèl*, *vrèm*, *vrèl*, *shivèl*, s strešico pa *vrèti*. Večkrat pa mu krativec zaznamuje polglasnik: *Potrébèn*, *pèrsékan*, *vlékèl*, *umétèlàn*. V drugih naštetih besedah krativec verjetno res pomeni kratki naglašeni *e*. Obliko *umétèlàn* z *à* za polglasnik si razlagam kot disimilacijo *e* v *a* (med dvema zobnima zvočnikoma).

Črka *o* z ostrivcem je sorazmerno redka, samo črka *ú* je še redkejša. Gradivo je naslednje: Za ozki *ó* je le 14 primerov. To so odrazi nosnega *o* (5 primerov: *Berózh*, *nad glavó*, *lóshiz*, *pèrtóshim*, *Reslózhim*), drugi pa so etimološki, namreč: *pójeni*, *Isbódem*, *Obnórim*, *Pokórim*, *neprimóre*, *v'vóla*, *v'vóli*. Umično naglašena na prvotni kračini sta *isbódem* in *vóla*, *vóli*, danes v knjižnem jeziku široka in dolga. *Tólzhem*, *tolkèl* in *tólzhi* so iz zložnega *l*, prvotna polglasniškost kračine je zaznamovana z *ò* (na Gorenjskem, Nemški Rovt: *tléč*, *tlčem*). Nepričakovani naglasni mesti (*Obnórim*, *Pokórim*) imam potrjeno kot še sedaj živo krškovaškem govoru, kjer sem slišal in se prepričal o tem ob obliki *govórim*. Nekaj prvotno cirkumfleksnih *o*-jev je prešlo v *u*: *Túp* (prim. v SSKJ variantno obliko za srednji spol ed. *topô*). Podobno še *škus* in *leúni* – *a leunu*, *leunod*, *letú*). Taka *u*-ja sta še *Blagú* (dvakrat) in *Perú*.

**2.6** Prvotni *u* je ohranjen (*s'mersújem*). V primeru *s'mersúvati* je pa *u* iz *o* (na Mostecu *zmrzuváti*, ne *zmrzüvati*).

**3** Jakob Rigler (Začetki slovenskega knjižnega jezika, 1968, 201–202) pripisuje Bohoriču tudi Register v Dalmatinovi Bibliji 1584, tj. 13 neostranjenih strani na koncu Biblije s 775 besedami: "Več stvari je, ki odločno kažejo na Bohoričevo avtorstvo. Tako npr. v slovnici kot v Registru ni razlike med pogostnostjo zapisov z *é* glede na to, ali gre za *é* ali ne, ampak označuje *é* le dolgi *e*."

Če podrobneje gledamo na *e*-je, ugotovimo, da je velika večina (47) takih *e*-jev v Registru izjatovska, komaj en *é* je izetimološki (*obéden*), dva sta iznosniška (*vodé*), pridno pa Bohorič zaznamuje tudi polglasnike. Takole:

| e         |           | a       | o     | i     |
|-----------|-----------|---------|-------|-------|
| notèr     | poshèrle  | danàs   | kakòr | nejìm |
| nikoger   | pèrve     | rekàl   | kakòr |       |
| tèrto     | poshèrle  | gàrde   | kakòr |       |
| pèrvi     | poshèrle  | màdli   | kakòr |       |
| pèr       | poshèrle  | gàrde   | kakòr |       |
| poshèrle  | modèr     | gàrde   | kakòr |       |
| poshèrli  | pokorèn   | gàrde   | kakòr |       |
| rejèrdil  | notèr     | rekàl   |       |       |
| pèr nas   | pèrviga   | rekàl   |       |       |
| notèr     | pèrhajali | je fhàl |       |       |
| nikogèr   | tèrpela   | rekàl   |       |       |
| pèr meni  | odpèrl    | je fhàl |       |       |
| pèr kraju | pèrhajale | fhàl    |       |       |
|           |           | prihàl  |       |       |

Razen za jat in polglasnik (tega drugega piše poleg z è (26) še z à (14) in ò (7), vendar zadnje le v besedi *kakòr*, iz česar lahko vidimo, zakaj je Škrabec tak trdo vztrajal pri pisavi *kaker*.

4 V nasprotju s pisanjem naglasov v Registru je Dalmatin v Bibliji zelo strogo sledil Krelju, tako da mu je è zaznamoval polglasnik, é pa jat. Le pri večzložnicah zaznamuje neobičajno naglasno mesto z á: *me ispelá, ena fajná, fajnála, fe je fajnála, Pháraonu*. Seveda pa Dalmatin na nakazani način ni zaznamoval vseh primerov. Spodrsrljaj je pač *sapóvej* (morda namesto *zapové*), ko pa je jat zapisal z *ej*, je ostrivec postavil na predhodni zlog.

Dalmatin sam je v svojem besedilu Biblije (pregledal sem list 26 XL. CAP. desno in list 27 levo in desno) z ostrivcem zaznamoval izjatovski *e* kar 45-krat, npr. *pregrehila, téh, imélo, povéjte, povédal, néfim, béle, jédle, obéfil* itd. v 45 primerih, s krativcem pa je pisal le dva taka primera, tj. *svédla* in *imèl*. Naglasno mesto v *pregrehila* je pač le analogija po pravilnem *pregréšil*, primera s krativcem pa sploh zaznamujeta izjatovski kračini.

Polglasnik je Dalmatin zaznamoval s krativcem, najsi bo na črki *e* (npr. *notèr, nikogèr, tèrto, pèrvi, pèrgudilu, pèr eni vodi, fo poshèrle* itn.) ali na *a* (npr. *danàs, gàrde, màdli, rekàl, fhàl, prihàl*), z *o* pa pisal samo, ko gre za besedo *kakòr*.

Drugi samoglasniki so v Bibliji le redko onaglašeni: *v'róke* (umično naglašeni analogni široki etimološki *o*, kolikor ne gre celo za ozki *o* po pomiku, *fajnè, poménjo* (iznosna *e*), *fajná, fajnála, fe je fajnálu* (prvotni *a*), *obédan* (široki dolgi *e*, naglašen umično). V teh primerih je Dalmatin zaznamoval naglasno mesto, ne dolgih jatov.

S povedanim je potrjena Riglerjeva misel, da je "REGISTER Nekaterih bejed, katere, Crajnški, Coroški, Slovénški ali Besjázški, Hervázki, Dalmatinški, Istrianški, ali Crahki, fe drugázhi govore", res sestavil Bohorič, saj je ostrivec tudi v naslovu

Registra enako stavil na izjatni *e* (*beséd, Slovén/ki*) kakor na etimološki ali iznosni *e* (*Nekatéři, Katére, govore*), kakor tudi na *a* (*Besjázhki, Hervázki*).

Iz te obravnave se tudi vidi, da Kolaričeve negativne trditve glede rabe naglasnih znamenj pri Bohoriču v glavnem niso objektivne.

#### Zusammenfassung

#### DIE BETONUNGSZEICHENSETZUNG IN BOHORIČ'S ARCTICAE HORULAE 1584

Die Betonungszeichen /' / und /` / gebrauchte im Slowenischen als erster S. Krelj, und zwar den Akut (l'accent aigu) als den Marker für das lange betonte Jat, und den Brevis (l'accent brève) als den Marker des Schwa (bzw. der quantitativ reduzierten Vokale überhaupt). A. Bohorič hat diesen zwei Zeichen die Funktion der Bezeichnung der Länge bzw. der Kürze zugeschrieben. Den Akut sollte man nach ihm auf den nicht penultimen Silben verzeichnen, den Brevis aber an beliebiger Silbe, die kurz und (besonders zugleich) betont ist.

Darüber haben schon vor uns Stanislav Škrabec (1913), Jakob Rigler (1968) und Rudolf Kolarič (1971) geschrieben. Der Letzte war (ungerecht) der Meinung, dass die Bohorič'sche Realisierung seiner eigenen diesbezüglichen Regeln sehr unvollkommen wenn nicht systemlos wäre. Unser Aufsatz zeigt unter der Berücksichtigung des gesamten betreffenden Materials der Akzentsetzung in den *Arcticae Horulae*, dass Bohorič sich (mit einigen Ausnahmen, die auch dem Setzer zum Teil zuzuschreiben sind) sehr wohl an seine Regeln gehalten hat, wie es schon Škrabec bezüglich der Setzung des Brevis gezeigt hatte.